

Braudel'den Sonra Akdeniz ve Akdeniz Dünyası: Faruk Tabak'ın *Solan Akdeniz*'i Üstüne

Selim Karahasanoğlu*

15 Şubat 2008'de Ankara'da hayatını kaybeden Faruk Yaşar Tabak'ın *Solan Akdeniz*'inin temelini, 2000 yılında New York Eyalet Üniversitesi-Binghamton, Sosyoloji Bölümü'nde “dünya sistemi analizi” teorisyeni Immanuel Wallerstein danışmanlığında 19 yılda¹ tamamlanan (ve Giovanni Arrighi ve Çağlar Keyder'in de içerisinde bulunduğu komite önünde Mayıs 24'te savunulan) “*The Ottoman Countryside in the Age of the Autumn of the Mediterranean c. 1560-1870*” başlıklı doktora tezi² oluşturuyor. Tabak'ın kitabı, Johns Hopkins University Press tarafından 2008'de yayımlandı³ ve Yapı Kredi Yayınları tarafından Nurettin

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- 1 Ariel Salzmänn, “An Introduction to the Research of Faruk Tabak, Sociologist,” *International Journal of Middle East Studies*, 40: 3 (2008), 529.
- 2 Faruk Yaşar Tabak, “The Ottoman Countryside in the Age of the Autumn of the Mediterranean c. 1560-1870,” Doktora Tezi, State University of New York at Binghamton, 2000.
- 3 Faruk Tabak, *The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2008). Kitap, akademik çevrelerden çoğunluğu olumlu dönütler aldı. Metin boyunca yeri geldikçe zikrettiğim tanıtımlar/kritikler dışında şu üç yazıyı da not etmeliyim: Immanuel Wallerstein, “The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach,” *New Perspectives on Turkey*, 39 (2008): 201-204. Türkçesi için bkz. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 10 (2010): 15-18; Giovanni Levi, “The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach,” *The Journal of Economic History*, 69: 4 (2009),

Elhüseyni eliyle Türkçeleştirildi.⁴

Solan Akdeniz, demir leblebi cinsinden bir kitap. Tabak, Braudel'in meşhur *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nda⁵ bıraktığı tarihsel kesitten sonrasının Akdeniz'ini inceliyor; ancak çalışma salt bir Braudel'e tetimme/ilave değil şüphesiz.⁶ Akdeniz'in "solmasından" kasıt, Jack A. Goldstone'un da⁷ haklı tespit ettiği üzere, Osmanlı Devleti'nde 1566 sonrası sürecin ["Osmanlı imparatorluğunun sönmeye yüz tutuşu," (s. 18)] "gerileme paradigması" içerisinde okunması ile ilintili. Tabak, incelediği dönemi, Akdeniz'in "hızla karanlığa gömül[düğü]" (s. 9) bir dönem, yani "hazan çağı" (s. 10) olarak isimlendirmekte, bölgenin bir "dünya ekonomisi" olmaktan çıktığı döneme odaklanmaktadır.

Tabak'ın incelemesinde, Akdeniz'in solması belli süreçler içerisinde gerçekleşti: Şekerin ve pamuğun batıya, tahılın kuzeye kayışı, 1600'ler itibarıyla Venedikli tacirler için Akdeniz'de deniz ticareti yapmanın cazibesini yitirışı ve Ceneviz bankerlerinin konumlarını kaybedişleri. Mesele, Akdeniz'in değişen dünya ekonomik koşullarına nasıl cevap verdiği, yeni dengelere nasıl uyum sağladığı idi. Süreçte Akdeniz, "Amsterdam merkezli dünya ekonomisine" (s. 22) tabi konuma geçmiş; ovalardan dağlara taşınan bir Akdeniz ile karşı karşıya gelinmişti (s. 26). Tabak, işte bu taşınmayı, bu "büyük tarım döngüsü"nü incelemektedir.

1172-1174; John T. Wing, "The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach," *Journal of Early Modern History*, 13: 6 (2009), 546-548.

- 4 Faruk Tabak, *Solan Akdeniz: 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: YKY, 2010).

Tabak'ın bu telif eseri dışında dört de edisyon eseri mevcuttur: *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, ed. Faruk Tabak (Çağlar Keyder ile birlikte) (Albany: State University of New York Press, 1991); Türkçesi için bkz. *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998); *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, ed. Faruk Tabak (Immanuel Wallerstein, Terence K. Hopkins ile birlikte) (London: Zed Press, 1996); *Informalization: Process and Structure*, ed. Faruk Tabak (Michaeline A. Crichlow ile birlikte) (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000); *Allies as Rivals: The U.S., Europe, and Japan in a Changing World-System*, ed. Faruk Tabak (Boulder, Colo.: Paradigm Publishers, 2005).

- 5 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, Armand Colin, 1949). 1966'daki 2 ciltlik ikinci baskıyı esas alan Türkçesi için bkz. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2 cilt (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989-1990).

- 6 Salzmänn, "An Introduction to the Research of Faruk Tabak, Sociologist," 530.

- 7 Jack A. Goldstone, "The Waning of the Mediterranean 1550-1870: A Geohistorical Approach," *The Economic History Review*, New Series, 62: 3 (2009): 759-761.

Kitap, 1550 ila 1870 arasını kapsamakta; bu süreçteki Akdeniz'in kendini yeniden konumlandırışını üç kategoride analiz etmektedir: "tarihî coğrafya,"⁸ "dünya hegemonyası,"⁹ ve "dünya ekonomisi"¹⁰ (s. 26). Tabak, Akdeniz'deki büyük dönüşümü incelerken Küçük Buzul Çağı'nın (dönem: 1550-1870) soğuk, nemli atmosferine özel önem atfetmektedir. İklimsel koşulların tarımsal döngüde fonksiyonu şüphesiz büyük olmalıdır. Tabak'ın örneklediği üzere, 1688-1689 Edirne taşkınına takiben tahıldan bahçeciliğe kayış (s. 28) bu durumun kanıtı olmalıdır. Küçük Buzul Çağı'ndan başka, 1590-1815 arası için Tabak, Felemenk ve Britanya belirleyiciliğinde, dünya ekonomisinde Akdeniz'in imkanlarının daraldığını ortaya koymaktadır (s. 28-29). Yeni aktörler öncülüğünde Baltık tahılı, bölgenin ticari kapasitesini alt üst etti ve bölge uzun süre toparlanamadı. Son olarak da, 17. yüzyıl krizinden (1620/1650-1750) Akdeniz de nasibini aldı: Nüfusta daralma, ekin alanlarında da daralmayı beraberinde getirdi.

Ravi Palat'ın da, Faruk Tabak ardından yazdığı yazıda¹¹ belirttiği üzere esasen Akdeniz, Tabak'ın kitabının kapsamını tanımlamakta yetersiz kalmaktadır; o, bir dünya tarihi yazmıştır. Tabak'ın analizi, uzun erimli ve geniş ölçekli (*long term, large scale*) bir perspektife oturmaktadır.

Raymond Ewing, Tabak'ın çalışmasını Akdeniz'in ekonomisi, ekolojisi, tarımı üzerine odaklanıp; siyaseti tamamen dışarıda bırakması ve çalışmasını kendisinden önceki literatürde söylenenler ile ilişkilendirmemesi yönüyle kritik etmektedir.¹² Şüphesiz, benzer bir bütüncül perspektiften Akdeniz'in siyasal ve kurumsal tarihi de başka uzmanlar eliyle yazılacaktır.¹³

Türkçe çeviri üstüne bir kaç not: Önce, Elhüseyni'yi böylesine çetrefilli bir metnin üstesinden geldiği için kutlamamız gerekiyor. Kitabın ikinci baskısı gerçekleşirse aşağıdaki noktalara dikkat edilebilir:

8 "doğal dünyanın ekolojik nabzı," s. 35.

9 "dünya sistemi hegemonyasının döngüleri," s. 35.

10 "dünya ekonomisinin asırlık ritimleri," s. 35.

11 Ravi Arvind Palat, "Faruk Tabak: A Tribute," *New Perspectives on Turkey*, 38 (2008): 9-13. Türkçesi için bkz. "Faruk Tabak Anısına," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 10 (2010): 7-14. Ayrıca bkz. Ravi Arvind Palat, "Faruk Tabak, (1954-2008)," *History Workshop Journal*, 67: 1 (2009): 299-302.

Tabak ve *Solan Akdeniz* de dahil olmak üzere çalışmalarındaki metodu üstüne bir not için ayrıca bkz. Çağlar Keyder, "Remembering Faruk Tabak," *New Perspectives on Turkey*, 38 (2008): 17-18.

12 Raymond C. Ewing, "The Waning of the Mediterranean 1550–1870: A Geohistorical Approach," *Mediterranean Quarterly*, 20: 1 (2009): 145-146.

13 Salzmann, "An Introduction to the Research of Faruk Tabak, Sociologist," 531.

1. Kitabın alt başlığı (*A Geohistorical Approach*) “Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım” olarak çevrilmiş ki, Türkçe’de yaygın olarak kullanıldığı üzere “Tarihsel Coğrafya (ya da Tarihî Coğrafya) Açısından Bir Yaklaşım” şeklinde çevrilmesi daha uygun olurdu.

2. Metinde geçen Latince ibarelerin fazlalığı okumayı had safhada güçleştirmektedir. Bazıları için parantez içerisinde Türkçe karşılık kullanılmışken, bazıları aynen bırakılmış; ya da anlamlar kelimenin ilk geçtiği yerde verilmezken ileride verilmiştir (örneğin, “contado” kelimesi için bkz. s. 22, 63). “Nobili vecchi,” “Mare Internum,” “hombres de negocios,” “Verlagssystem,” “cultura promiscua,” “stato do mar,” “redux,” “Mare Nostrum,” “arte della lana,” “arte della seta,” “grands vins” bunlardan bazılarıdır ki, bu gibi ifadelerin metinde çok sık geçtiği dikkate alındığında, Türkçe okuyucusu için metnin takibinin ne derecede güç hale geldiği tahmin edilebilir.

3. Her kitabın bir yazım öyküsü olduğu gibi her çevirinin de bir öyküsü olmalı. Dolayısıyla, bir “çevirenin önsözü” madde 2’de belirttiğim ve benzeri hususların okuyucu için açıklığa kavuşturulmasında oldukça faydalı olabilirdi.

4. Çeviri boyunca bazen “tüccarlar” tercih edilirken bazen “tacirler” kelimesi tercih edilmiştir (örneğin bkz. s. 85-86, 124). Doğrusu ikincisi olmalı.

5. Takip eden cümledeki ifadede problem mevcut: “Elbette baharat ticareti 16. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan gümüşünün gelişinin ardından eski ve geçerli Doğu Akdeniz güzergâhına *dönmesine döndü*.” [vurgu benim] (s. 12)

6. Raymond Ewing, yukarıda zikrettiğim değerlendirme yazısında, Tabak’ın kitabının daha iyi bir editoryal süzgeçten geçirilmesi gerektiğini ifade etmekte ve kitabın orijinalinin 224. sayfasında şu cümledeki probleme işaret etmektedir: “Overall, then, the Australia and Canada of the Mediterranean in the sixteenth century suffered the consequences of climate fluctuations in the seventeenth century.”

Elhüseyni’nin, bu cümledeki problemleri anlatımı dahi düzelterek Türkçe’ye aktarması takdire şayandır: “16. yüzyılda Akdeniz için bir Avustralya ve Kanada konumunda olan bu ada dahi 17. yüzyılda iklimsel dalgalanmaların sonuçlarından zarar gördü.”

Sonsöz: Tabak, geniş bir literatür okuması üzerinden 1550’lerden 1870’lere dünya sistemini ve Akdeniz’in bu sistem içerisinde konumlanışını irdelemiş; özelde tarihçi ve genelde sosyal bilimciler için temel başvuru kaynağı, ölmeyecek bir eser bırakmıştır.

Girit Adasının Osmanlı Elinden Çıkışı: Pınar Şenışık'ın Kitabı Üzerine

*Mehmet Hacısalihoğlu**

Burada Yrd. Doç. Dr. *Pınar Şenışık* (Doğuş Üniversitesi) tarafından 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesinde doktora tezi olarak sunulan ve 2011'de "Osmanlı Girit'inin Dönüşümü" başlığıyla İngilizce olarak yayınlanan kitap değerlendirilmektedir (Pınar Şenışık, *The Transformation of Ottoman Crete. Revolts, Politics and Identity in late Nineteenth Century*, New York: I.B.Tauris, 2011, XV+333 sayfa).

Öncelikle Girit'in Osmanlı elinden çıkışı sürecinde en önemli dönüm noktası olarak görülen 1896-97 Girit isyanları ve büyük güçlerin müdahalesiyle 1898'de Osmanlı askerinin adadan çekilmesi ve adaya Yunan kralının oğlunun vali olarak atanmasını ele almak olan bu kitabın tarih yazımında büyük bir eksikliği giderdiğini ve karmaşık 19. yüzyıl Girit tarihinin en tartışmalı dönemlerinden birini çok başarılı bir şekilde ortaya koyduğunu söyleyebilirim. Bu eser aynı zamanda Girit adasının nasıl Yunan dünyasına entegre olduğunu başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede genel olarak çok değerli bulduğum bu çalışmanın içeriğini ve kitapla ilgili yararlı olacağını düşündüğüm bazı önerilerimi burada sıralamaya çalışacağım.

İncelenen konuları ve kapsamını da göz önünde bulundurarak kitabın giriş bölümünü de ayrı bir bölüm olarak değerlendirirsek kitapta toplam altı ana kısım bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu kısımlardan ilki olarak görebileceğimiz

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü.

giriş bölümünde yazar milliyetçilik teorilerini de göz önünde bulundurarak çalışmanın teorik çerçevesini çizmeye çalışmakta, kitabın kaynaklarını ve bölümlerini tarif etmektedir. Yazar çalışmasında Osmanlı arşiv belgeleri ve Girit hakkındaki Osmanlı bürokratlarının hazırladıkları raporlar yanında, İngiliz ve Amerikan arşiv belgelerinden de yararlanmakta, özellikle Girit’le ilgili diplomatik yazışmaları değerlendirmektedir. Bunun yanında yazar konuyla ilgili Yunanca literatürü de kullanarak şimdiye kadar yapılmış çalışmalarla ortaya konan bilgileri ve farklı görüşleri değerlendirmektedir. Yazarın konuyla ilgili Türkçe literatürün yetersizliği tespiti yanında Türkiye’de konu ele alınırken Girit’in Osmanlı’dan kopuşunun Avrupa devletlerinin entrikalarına bağlanarak adadaki iç dinamiklerin gelişimine fazla dikkat edilmediği tespitinin altını çizmek gerekir (s. 16). Nitekim yazar kitabın önemli bir kısmını adadaki sosyo-ekonomik gelişmelere ayırarak Girit’in bir Osmanlı adasından bir Yunan eyaleti haline dönüşümünü izah etmeye çalışmaktadır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesiyle başlamak gerekirse, yazar öncelikle Miroslav Hroch ve Eric Hobsbawm’ın milliyetçilik teorilerine atıfta bulunarak Girit’te Hristiyanların Yunan milliyetçiliğine evrilme sürecini değerlendirmektedir. Burada Yunan milliyetçilik akımını özetledikten sonra Yunan bağımsızlık savaşının adadaki milliyetçi isyanlar için bir model oluşturduğunun altını çizmektedir (s. 9). Ayrıca bağımsız Yunanistan devletinin kurulmasıyla Yunan milliyetçiliğinin daha kuvvetle adada yaygınlaşması anlatılmaktadır. Giriş bölümünde özetle değinilen bu noktalar (s. 4-11) kitabın birinci bölümünde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Burada yer verilen konular Yunan milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi hakkındaki genel bilgilerden oluşmaktadır (Rigas, Korais, Rumluk, Helenlik, Katharevusa (arı dil) sorunu, Yunan kilisesi, ulusal tarih yazımı ve Konstantin Paparrigopoulos, halk edebiyatı ve efsaneler). Bununla birlikte bu konuların Girit’e nasıl yansıdığı konusundaki bilgiler özellikle değerli olup daha da geliştirilebilecek konular olmuştur. Elbette ki kitabın esas olarak 1890’ları incelemesi nedeniyle birinci bölümde ele alınan bu konuların ancak özetlenerek geçilmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle dikkat çeken konulardan biri Patrikhane’ye bağlı okul sistemi (cemaat okulları) ve Yunanistan’ın bu okul sistemindeki yeri ve rolüdür. Yazar öncelikle Girit’li olup Atina üniversitesinde okuyan ve daha sonra tekrar Girit’e dönen Giritli Rumların Girit’teki milliyetçi harekette önemli rol oynadığının altını çizmekte ve Girit’te, özellikle kırsal kesimde kurulan ilkokulların Yunanlılık bilincinin oluşmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (s. 46). Osmanlı bürokratlarının da bu okul sisteminin etkinliğinin farkına vararak daha güçlü bir resmi/Osmanlı okul sisteminin adada oluşturulması gerektiği hakkındaki raporlarından bahsedilmektedir. Burada yazar Patrikhaneye bağlı cemaat

okullarının gelişimini (örneğin okul, öğretmen ve öğrenci sayıları, mezunların üstlendikleri rollere örnekler vs.) ve etkinliğini daha fazla vurgulamak amacıyla konuyla ilgili daha spesifik literatüre başvurmak gerekirdi (özellikle Chassiotis ve okulların gelişimiyle ilgili diğer literatür).¹ Birinci bölümde ayrıca Girit'teki Yunan konsolosların, Megali idea ve Yunan irredentizminin rolü ele alınmaktadır. Özellikle cemaat okulları ve konsolosluklar konusu Girit meselesinde yaşanan 1896-98 arası gelişmelerden sonra Makedonya ve Edirne bölgesinde de gündeme gelecektir ve Makedonya Sorunu Girit sorunuyla bu bağlamda karşılaştırılabilecek birçok paralellikler taşımaktadır. Örneğin 1904 yılında Yunan hükümeti Makedonya bölgesine gizlice Rum komitelerinin örgütlenmesi için konsolosluk görevlisi sıfatıyla subaylar göndermiştir ve buradaki örgütlerin yönetiminde konsolosluklar önemli roller oynamıştır. Bunun yanında Makedonya'da Rum çeteleri örgütlemek amacıyla Girit'ten ihtilal konusunda deneyimli "devrimci"ler gruplar halinde gizlice Makedonya'ya gönderilmiştir.² Çalışmanın genelinde yazar maalesef bu tür karşılaştırmalar yapmaya çalışmamıştır. Bir tek Usama Makdisi'nin Cebel-i Lübnan'la ilgili çalışmasına atıf yapmakla birlikte Lübnan'daki gelişmeleri de Girit'le karşılaştırma yoluna gitmemiştir. Yazar daha fazla karşılaştırma yapmış olsaydı, Girit'teki gelişmelerin diğer gelişmelerle benzerliği veya farklılıkları da daha net olarak görülür hale gelebilirdi.³ Bu şekliyle kitap okuyucuda Girit'te yaşanan sürecin sanki bütünüyle farklı ve benzeri yaşanmamış bir süreç olduğu izlenimini uyandırabilmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde Girit adasının, coğrafi yapısı, nüfusu, sosyal ve ekonomik yapısı, vakıflar, adanın yönetimi ve adadaki isyancı gelenek, kabile yapısı ve kan davaları, Osmanlı devletinin ada yönetiminde uyguladığı reformlar, Halepa fermanı ve Abdülhamid dönemi bürokratların Girit'in yönetim yapısıyla ilgili görüşleri ele alınmaktadır. Bu bölümde yazar farklı kaynaklardan yararlanarak 18. Yüzyılda adanın nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Müslümanların göçler nedeniyle nasıl azınlık haline düştüğünü izah etmektedir (s. 65-66). Adanın yönetimiyle ilgili olarak da adada bulunan

- 1 G.Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' à nos jours*. Paris 1881.
- 2 Herne kadar kaynakçada Fikret Adanır'ın Makedonya Sorunu (çev. İ. Catay, İstanbul 1996) başlıklı eserine yer verilmişse de ondan ayrıntılı olarak yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Şenışık kitabın sonuç kısmının son paragrafında Douglas Dakin'e dayanarak Makedonya'ya götürülen Giritlilerden yalnızca bir cümleyle bahsetmektedir (s. 246).
- 3 Böyle bir karşılaştırma için örnek olarak bkz. Maurus Reinkowski, *Die Dinge der Ordnung. Eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert*, Münih 2005.

GİRİT ADASININ OSMANLI ELİNDEN ÇIKIŞI

Osmanlı askeri komutanının raporlarında adadaki isyan ve kargaşaların ortaya çıkmasında Rum kökenli valilerin suçlanması dikkat çekmektedir. Nitekim 1830-1840 yılları arasında Mısır idaresinde kalan ada gerçekleşen isyanlar ve Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra yapılan düzenlemelerle çoğunluğu Rumlardan ve bir kısmı da Müslümanlardan oluşan bir meclis ve padişah tarafından tayin edilen Hristiyan valiler tarafından yönetilerek ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde artık 1896 Girit isyanına gelinmektedir. Bu bölümde ilk olarak Abdülhamid dönemi siyasetinin daha önceki dönemlerden farkı ve Abdülhamid'in büyük güçlere karşı uyguladığı denge siyasetinin altı çizilmektedir. 1889'da çıkan bir isyan nedeniyle Halepa fermanında verilen imtiyazların tekrar sınırlandırılması ve bunun üzerine Yunanistan'daki Girit Komitesinin Halepa fermanındaki imtiyazları geri getirmek amacıyla yürüttükleri propaganda faaliyetlerine ve Epitropi (Reform Komitesi) adlı bir komitenin kurularak adada isyan çıkarmaya çalışmasına değinilmektedir. Aynı dönemde yazarın altını çizdiği önemli noktalardan biri adadaki Rumların Müslümanlara yönelik saldırıları ve Müslümanların da bu saldırılara karşılık vermesi nedeniyle kan davasına benzer suikastlerin ve öldürmelerin 1890'larda yoğunlaşmasıdır. 1896'da isyanın patlak vermesi ve Osmanlı hükümetinin adaya asker göndererek isyanı bastırma girişimleri, isyancıların talepleri ve Avrupalı güçlerin Osmanlı hükümeti ve isyancı gruplar arasında aracılık yapmaları, nihayet Avrupa devletlerinin adadaki Osmanlı askeri kuvvetine adadaki isyanların önemli nedenlerinden biri olduğu iddiasıyla karşı çıkmaya başlaması, ada Rumlarının Halepa fermanıyla verilen ve daha sonra kısıtlanan imtiyazların geri verilmesiyle yetinmeyeceğini açıklaması, nihayet Avrupalı güçlerin adaya müdahale etmeye karar vermesi ve bir reform programı hazırlaması ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde 1897 Girit isyanı ele alınmaktadır. Avrupalı güçlerin müdahalesiyle hazırlanan reform programını yetersiz bulan isyancıların Yunanistan'la birleşme istemesi ve bu amaçla isyan başlatması, özellikle de bu isyanların çıkarılmasında Yunanistan'dan gelen Girit kökenli politikacıların oynadığı rolün altı çizilmektedir. Adada yaşanan gelişmeler üzerine heyecana kapılan Yunanistan'daki kamuoyunun da etkisiyle Yunan hükümetinin adanın ilhakına kalkışması, 12 Şubat 1897'de Yunan kralının ikinci oğlu Prens Georg'un Hanya'ya çıkması ve adayı Yunanistan'la birleştirme çalışmalarının tartışıldığı bu bölümde özellikle Avrupalı güçlerin (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya) gelişmelerde oynadıkları role vurgu yapılmaktadır. Abdülhamid hükümetinin bu sorundaki diplomasi çalışmalarının başarılı bir şekilde yürütüldüğü, Avrupalı

devletlerin adaya müdahale ederek donanmalarıyla adayı kuşatma altına aldığı bu dönemde Yunanistan'ın adanın ilhakı için agresif bir politika uygulamaya başlaması ve Osmanlı-Yunan sınırında yapılan ihlaller ve sınır çatışmalarına yer verilmektedir.

Pınar Şenışık'ın çalışmasında kanaatimce en orijinal tespitlerden biri de Avrupalı güçlerin adada oynadığı rolle ilgilidir. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında 1890'lı yıllar, özellikle İngiltere ve Fransa'nın, fakat diğer Avrupalı devletlerinde sömürgecilik yarışında hızlarını arttırdıkları ve büyük güç politikalarıyla dünyanın hemen her tarafını kontrol altına aldıkları bir döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda bakıldığında Girit Sorununda da neticede bu büyük güçlerin politikaları belirleyici olmuştur. Nitekim Pınar Şenışık'ın bu değerli çalışmasında Osmanlı hükümetinin diplomasi kanallarını sonuna kadar kullandığı ve son derece aktif bir diplomasi uyguladığı, buna karşılık başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın da adadaki Osmanlı egemenliğine son verme iradesini bir şekilde ortaya koydukları açık olarak görülmektedir. Kanaatimce Şenışık'ın en önemli tespitlerinden birisi de adadaki Müslümanların kaderiyle ilgili büyük güçlerin bakışı konusundadır. Şenışık'ın Avrupalı güçlerin diplomatik yazışmalarına dayanarak yaptığı tespite göre Avrupalı güçler Girit Meselesinin nihai olarak çözülebilmesi için adadaki Müslümanların adadan zorunlu olarak göç ettirilmesini istemektedir (s. 169 ve 195). Özellikle bu konuda İngiliz diplomatlarının ısrarcı olduğu belirtilmektedir. Tabii ki bu düşünce adada isyan eden Hristiyanlar tarafından da desteklenmektedir. Fakat Balkanlarda bir toprak parçasının bir etnik veya dini gruptan arındırılarak bir sorunun çözülmeye çalışılması ilginç bir şekilde büyük güçler tarafından Balkanlardaki Müslümanlara yönelik olarak uygulanmıştır. Nitekim bunun ilk büyük örneği 1821-1830 Yunan isyanı döneminde görülmektedir.⁴ Aynı düşüncenin Girit'e de uyarlanmaya çalışılmış olmasının tespiti, Büyük Güçlerin Balkan ve Osmanlı siyasetini anlamamız bakımından önemlidir.

Şenışık kitabın devamında özetle 1897 Osmanlı-Yunan savaşını ve Von der Goltz Paşa tarafından yenilenen Osmanlı ordularının Yunan ordusunu mağlup edişini anlattıktan sonra, bu yenilginin Yunan kamuoyunda yarattığı tartışmalara,

4 İngiltere ve Rusya önce San Petersburg Protokolü'nde (4 Nisan 1826) ve ardından İngiltere, Fransa ve Rusya 6 Temmuz 1827'de Londra Protokolünü imzalamıştır. Protokollerde bir Yunan beyliğinin kurulması ve bu beylik sınırları içindeki Müslümanların zorunlu göçe tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Mora'daki Müslümanların zorunlu göçüyle ilgili bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram. Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009, s. 131, 240-253.

adada faaliyet gösteren Etniki Etery'a'nın sorumluluğu hakkında tartışmalar ve nihayet Yunan askerinin adayı terketmeye zorlanması ve adada Avrupalı güçlerin kontrolü ele almasına yer verilmektedir. İsyanlar ve saldırılar nedeniyle bir çok Müslümanın sahil kasabalarına ve şehirlere kaçışının ve Müslümanların hayatta kalma mücadelelerinin de anlatıldığı bu bölümde Giritli Rumların Avrupalı devletlerden özerklik talepleri anlatılmaktadır.

Kitabın beşinci ve son bölümünde Osmanlı askerlerinin adayı terketmeye zorlanması, Yunan kralının oğlu Prens Georg'un adaya vali olarak atanması ve bu şekilde adadaki Osmanlı egemenliğinin fiilen sona erdirilmesi ele alınmaktadır. Anlatımda Osmanlı ordusunun Yunanistan'ı yenmesine ve Abdülhamid bürokrasisinin yoğun çabalarına rağmen Avrupalı güçlerin Osmanlı devletinin taleplerini dikkate almayarak adadaki Osmanlı egemenliğini sonlandırdığı vurgusu hakimdir. Osmanlı hükümetinin bu şartları kabul etmemesi durumunda adanın Yunanistan'la birleşeceği tehdidiyle bu yeni durumu kabullenmesi yolunda baskılara maruz kalmıştır. Bu süreçte dikkat çeken noktalardan biri yine adadaki Müslüman nüfusla ilgilidir. Osmanlı hükümetiyle pazarlıklar yapılırken Müslüman nüfusun bir koz olarak kullanıldığı, eğer Osmanlı askerleri adayı terk etmezse Müslüman mültecilerin köylerine dönmesine izin verilmeyeceği (s. 215) şeklinde tehditler yapıldığı dikkat çekmektedir. Osmanlı hükümetinin askerini adadan çekmemek için yaptığı bütün diplomatik girişimler ve talepler Kandiye'de bir Osmanlı askeri ve Avrupalı askerler arasında gerçekleşen bir çatışma neden gösterilerek (s. 216-217) Avrupalı güçler tarafından reddedilmiştir. Artık adadaki Osmanlı askeri varlığının kabul edilemez olduğu ve adanın huzurunun bu askerlerin adayı terk etmesine bağlı olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer ilginç nokta adadaki Müslümanların silahlarının toplanması yolundaki karardır. Çatışmaları önlemek amacıyla adadaki Müslümanların silahlarının bizzat Osmanlı ordusu tarafından toplanması talep edilmiş ve onların güvenliğinin İngiliz güçleri tarafından sağlanacağı belirtilmiştir (s. 219). Bu şekilde Osmanlı ordusu İngiliz, Rus, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin desteğiyle adadan çıkmaya zorlanmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan bu konuda daha ziyade çekimser kalmıştır. Adadan askerlerin ayrılmasından sonra adada fiilen bir gücü bulunmayan Osmanlı hükümeti Prens Georg'un oraya vali olarak tayin edilmesini kabul etmeye zorlanmıştır.

Kitabın sonuç kısmında Pınar Şenışık, Girit'in Yunan dünyasına dahil olma sürecini özetleyerek özellikle Yunanistan'ın kurulduğu tarihten itibaren Girit'e yönelik Helenleştirme politikasına vurgu yapmaktadır. Kitaptan edindiğimiz genel imaj Osmanlı'nın ve adadaki Müslümanların mağduriyeti, Avrupalı güçlerin Osmanlı karşıtı politikaları olmakla birlikte, yazarın Yunanistan'da ve

Rum tarafındaki tartışmaları da layıkıyla izah etmeye çalıştığı ve tek taraflı bir anlatımdan kaçınmak için çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Kitabın İngilizce olarak yayınlanmış olması bu eserden Yunan tarihçilerin ve diğer bölge ülkelerinin tarihçilerinin de yararlanması bakımından yararlı olmuştur. Kitabın Türkçe'ye çevrilerek yayınlanması da Türkiye'deki çok sayıda tarih meraklısının ve Girit göçmeninin de bir roman okuma zevkiyle bu eseri okumasını mümkün kılacaktır.